

11. Rosijs'kyj derzhavnyj istorychnyj arhiv. – F.821. – «Departament duhovnyh sprav inozemnyh virospovidan' MVS». – Op.1. – Spr.13. – «Zvit Departamentu za 1838 rik».

12. Tam samo. – Op.1. – Katolyc'ke virospovidannja v Rosii' (1810–1901 rr.). – Spr.4. – «Pro dozvil na povidomlennja rosijs'kij misii' v Rymi vidomostej pro vsi zagal'ni zahody u spravah katolyc'koi' Cerkvy u Rosii', pry umovi utrymannja zгоды Mykoly І».

13. Kumor B. Rosijskij concordat ot 3 avgusts 1847 g. i sozdanije Tyraspolskoj jeparhiji// Chaplitskij B. Istorija tserkvi v Rossiji. – Spb., 2000. – 258 s.

* * *

УДК 930.1:[281.9:323.1](477)»18»

Надтока Г.М., доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії, Київський університет ім. Бориса Грінченка (Україна, Київ), nadtokag_kyiv@ukr.net

Горпинченко І.В., кандидат історичних наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії, Київський університет ім. Бориса Грінченка (Україна, Київ), inna_gorpyuchenko@ukr.net

Історіографія національного аспекту діяльності православної церкви в Україні другої половини XIX століття¹

Проаналізовано напрацювання істориків та релігієзнавців, присвячені ролі Російської православної церкви у розвитку національних процесів в Україні. Представлено, зокрема, основні концептуальні підходи до висвітлення історії націотворчих та уніфікаційних акцій православного духовенства, розкрито ставлення науковців до проблеми окремішності українського та російського православ'я та їх висновки щодо ключових напрямків діяльності церкви у сфері вирішення «українського питання».

Ключові слова: історіографія, Російська православна церква, Україна, духовенство, національні процеси, русифікація, українське православ'я, уніфікація, XIX століття.

Nadtoka H.M., Doctor of History, Professor of World History department of Borys Grinchenko Kyiv University (Ukraine, Kiev), nadtokag_kyiv@ukr.net

Gorpyuchenko I.V., Candidate of History, senior lecturer of World History department of Borys Grinchenko Kyiv University (Ukraine, Kiev), inna_gorpyuchenko@ukr.net

Historiography of the national cultural aspect of Orthodox Church activity in Ukraine in the second half of the XIX century

The stated theme is presented in two parts of the article. The first part is concerned with the analysis of the researches done by historians and religion experts devoted to the role of Russian Orthodox Church in the development of national processes in Ukraine. The main conceptual approaches to historical interpretation of nation creating and unified actions of Orthodox clergy are presented, the position of scientists relating to the problem of Ukrainian and Russian Orthodoxy separation is brought to light. In particular Russian great-church conception is distinguished. Its followers stood for preservation of the unitary Russian church and considered any aspiration for Ukrainian church autonomy to be confessional separatism. The representatives of the other – Ukrainian Orthodox Church conception – defended the same right of Ukrainian Orthodoxy as that of Russian Orthodoxy to exist not only in ceremonies but also as a separate church. In terms of historiography the position of clergy concerning such significant spheres of social life as education, language policy, book publishing, church ceremonies in the national issue is characterized in the second part of the article. In particular the confrontation of russified and Ukrainian nation creating movements among clergy and Orthodox church members in Ukraine is shown.

Keywords: historiography, Russian Orthodox Church, Ukraine, clergy, national processes, russification, Ukrainian Orthodoxy, unification, XIX century.

Надтока Г.М., доктор исторических наук, профессор кафедры всемирной истории, Киевский университет им. Бориса Гринченко (Украина, Киев), nadtokag_kyiv@ukr.net

Горпинченко И.В., кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры всемирной истории, Киевский университет им. Бориса Гринченко (Украина, Киев), inna_gorpyuchenko@ukr.net

Историкография национального аспекта деятельности православной церкви в Украине второй половины XIX века

Проанализированы работы историков и религиоведов, посвященные роли Российской православной церкви в развитии национальных процессов в Украине. Представлены, в частности, основные концептуальные подходы к освещению истории национальноконструирующих и унификационных акций православного духовенства, раскрыто отношение ученых к проблемам идентичности украинского и российского православья и их выводы относительно ключевых направлений деятельности церкви в решении «украинского вопроса».

Ключевые слова: историография, Российская православная церковь, Украина, духовенство, национальные процессы, русификация, украинское православие, унификация, XIX век.

(Продовження. Початок вип.78)

Характеризуючи вплив православного духовенства на національні процеси в Україні другої половини XIX ст., дослідники виокремлювали, зокрема, проблему кадрової політики церкви, особливо на рівні вищої ієрархії.

Слідом за Д.Дорошенком [3,с.43] (1940 р.) та І.Огієнком [10,с.208–212] (1942 р.), які визначили тенденцію русифікації синодальною церквою вищого духовенства в Україні, зазначену проблему описав і І.Власовський. Він, зокрема, доводив, що участь у національно-релігійних процесах представників вищої церковної ієрархії в Україні була зведена до мінімуму. І загалом процес асиміляції Росією українських інтелектуальних верств, триваючи більше століття, зайшов так далеко, що походження кандидата в єпископи перестало відігравати суттєву роль. На нашу думку, автор дещо перебільшував, одностайно стверджуючи, що серед єпископату РПЦ, у складі якого були в малій кількості й українці за походженням, «завмерла національна свідомість» [1,с.253].

У пом'якшеному тлумаченні з цим погоджується і Н.Полонська-Василенко, вказуючи на те, що єпископи на українських кафедрах вважали свої місяця тимчасовими (містком до кар'єрного зростання), з яких «можна дістатися до Росії або до Сибіру». Як наслідок, вважає авторка, втрачався внутрішній зв'язок між єпископами та вірними, затиралась національна свідомість пастирів. Закономірною у цьому зв'язку сприймалась дослідницею зміна у XIX ст. статусу Київської митрополії і зведення функцій митрополита Київського і Галицького до функцій єпархіального преосвященного Київської єпархії [11,с.361].

Сучасні історики продовжили аналіз русифікаторської кадрової політики влади у православній церкві України. За підрахунками В.Меші, що стосувались представництва випускників Київської духовної академії (КДА) на різних ступенях церковного управління, з'ясовується, що у 1885 р. троє її випускників були серед дев'яти єпархіальних преосвящених в Україні: архієпископ Полтавський та Переяславський Іоанн, єпископ Чернігівський та Ніжинський Веніамін, єпископ Катеринославський та Таганрозький Феодосій. Загалом в імперії таких налічувалося 15 серед 59 православних єпископів або 25% усього складу. Уже наприкінці XIX – початку XX ст. на чолі єпархій в Україні залишилися тільки два випускники КДА, а в імперії зазначений показник знизився до 22%. Серед членів Присутствія Св. Синоду був лише один виходець з України, серед керівників управлінь при Св. Синоді двоє були випускниками КДА, із 9 секретарів духовних консисторій в Україні лише один закінчував КДА. Отже, автор приходить до обґрунтованого висновку про те, що Св. Синод проводив цілеспрямовану політику розпорошення підготовлених в Україні кадрів з вищою духовною освітою [7,с.227–229].

Аналогічний стан речей, але стосовно Подільської єпархії РПЦ, виявляє сучасний український дослідник П.Слободянюк. За його підрахунками, з часу створення Подільської єпархії (1795 р.) і до 1918 р. з 24 керуючих єпархією тільки двоє були українцями за національністю, решта – росіянами [12,с.127].

Зіставляючи зусилля православного духовенства, спрямовані відповідно на русифікацію чи українізацію суспільства, дослідники аналізували її у контексті проблеми «церква і освіта». Головною передумовою русифікаторської освітньої політики православної церкви другої половини XIX ст. визнавався характер духовної освіти.

Констатуючи цей факт, історик діаспори О.Лотоцький (1930–і рр.) зазначав, що найбільше противилась русифікації семінарська молодь Правобережної України. У цьому зв'язку він згадує про існування так званої семінарської громади у Києві наприкінці XIX ст., куди входили також учителі, дяки, священники. Як пише автор, ніякими закликами не можна було спинити національного руху: «бацила

¹ Закінчення. Початок у попередньому номері збірника

ідейного українства, відданості українській ідеї угніздила-ся в душах молодих патріотів» [6, с. 7–8].

Історик діаспори Д. Дорошенко також писав про поширення (в 1890–і рр.) семінарських громад у Кам'янці, Полтаві, Чернігові, Житомирі, які проводили інтенсивну патріотичну діяльність серед молоді. Як зазначає автор, їх зусиллями були виховані десятки й сотні ідейних священників–українців, котрі свідомо йшли на село, щоб бути не тільки духовними пастирями, але й будителями національної свідомості серед народу. Дослідник констатує, що коли на початку ХХ ст. «розвинувся живіший національний рух» в Україні, то в рядах його діячів стала доволі помітною участь молодих священників або світських вихованців семінарських громад. Вони заповнили собою ряди українських революційних партій, редакції перших українських газет, немало було їх серед організаторів міських і сільських «Просвіт», народних театрів, популярних видавництв [3, с. 46].

З тим, що процес денаціоналізації українського православного духовенства зустрівся з доволі сильним спротивом, погоджувався й І. Власовський. Автор наводить, зокрема, приклад з історії Харківської духовної семінарії, де щорічно, на «масляну», перед Великим постом, улаштовувався великий семінарський вечір–концерт, на який з'їжджалося духовенство цілої єпархії, архієпископ та багато світських гостей. На вечері звучали українські співи, декламації, оповідання. І це незважаючи на те, що Харківська єпархія завжди перебувала під синодальною церковною владою, а наприкінці ХІХ ст. її першоєрархами були такі «російські централісти–великороси», як архієпископ Амвросій Ключарьов і Арсеній Брянцев [1, с. 291].

Дослідник перелічує й імена діячів, що походили з духовних українських родин чи були вихованцями духовних шкіл та відзначилися на ниві українського красного письменства: І. Котляревський (вихованець Полтавської духовної семінарії), Амвросій Метлинський, Петро та Степан Писаревські, Степан Руданський, Іван Нечуй–Левицький, Микола Чернявський та ін.; на полі наукової діяльності: Осип Бодянский, о. Федір Лебединцев, Орест Левицький, Михайло Грушевський, Сергій Терновський, Павло Житецький, Василь Біднов, Олександр Лотоцький та ін.; українських композиторів: Н. Ніщинського, прот. К. Стеценка, О. Кошиці, В. Ступинського [1, с. 289].

Проте домінуючою тенденцією в духовній освіті України, як справедливо стверджував І. Власовський, було виховання пастирів на засадах єдиноросійської ідеології, здатних уніфікувати церковне життя в імперії. Акцент на русифікацію духовної освіти, на переконання дослідника, посилювався долученням до керівництва нею світської влади, у тому числі обер–прокурорів Синоду. І. Власовський аналізує основні засоби русифікації духовної освіти, серед яких: боротьба з українською мовою, «яка природно продовжувала триматися в церковному читанні українських дяків»; прослуховування учнівських церковних читань перед богослужінням тощо [1, с. 256–257].

Аналогічні процеси прослідковувались науковцями і стосовно народної освіти – церковно–парафіяльних та інших народних шкіл, що функціонували під опікою православного духовенства. Так, саме на сферу освіти покладав відповідальність за денаціоналізацію українського суспільства в ХІХ ст. М. Сумцов. Він писав, що кардинальні зміни в житті українців стосувались усього: мови, одягу, світогляду. «Спершу денаціоналізувались великі міста, як Харків, Катеринослав, а потім і малі повітові ... пішли шляхом псування своєї народності, далі села передмість, села поблизу заводів і фабрик, села поблизу залізничних станцій». За М. Сумцовим, «чужа нижча школа калічила мову дітей, а середня й вища вже цілком перероблювали їх в росіян або так званих малоросів, часом ворожих до мови і звичаїв своїх батьків» [14, с. 36].

Факт прямої причетності духовенства до русифікації освіти в Україні визнавався навіть окремими радянськими істориками, у тому числі Є. Грекуловим. Йому, зокрема, належить висновок про те, що покінчивши з політичною самостійністю, влада розпочала знищувати й українську

національність, заперечуючи словами Валуєва саму наявність української мови [2, с. 103]. Щоправда, сучасний російський історик А. Міллер наголошує, що роль Св. Синоду в підготовці «асиміляторського» за своєю спрямованістю Валуєвського циркуляра, яку деякі дослідники вважали ключовою, насправді була маргіальною [8, с. 228]. Проте пізніше, у 1880 р., коли була здійснена спроба пом'якшення Емського указу, нарада про перегляд указу опинилась під контролем Победоносцева і тому все обмежилось лише деклараціями [8, с. 226–228].

Спираючись на значний масив документальних матеріалів, А. Міллер фактично показує, що очолене К. Победоносцевим духовне відомство проявляло у своїй політиці щодо української мови та інших проявів національного буття навіть більшу непоступливість, ніж світська влада. Автор наводить показовий приклад. На початку 1880–х рр. вища церковна влада не підтримала ініціативи Київського генерал–губернатора М. Черткова та Харківського губернатора О. Дондукова–Корсакова щодо поступок українофілам задля повернення контролю над українським рухом. Вони пропонували скасувати обмеження на сценічні вистави, виконання музичних творів, видання книг малоросійською мовою, з уточненням про необхідність заборони на вживання «кулішівки». Показовим у цьому зв'язку є наведений А. Міллером факт про підтримку сенатором О. Половцевим під час ревізійної поїздки до України обрання В. Антоновича деканом історико–філологічного університету св. Володимира, здійснення панахиди по Г. Шевченку та дозвіл на постановку «Наталки–Полтавки» І. Котляревського в Колегії П. Галагана [8, с. 209–213]. Загалом автор виявляє причетність вищої церковної влади до розгортання русифікаторської політики в масштабах усієї імперії, хоча й обстоює наявність інших шляхів «до об'єднання східних слов'ян у єдину націю» [8, с. 226].

Разом з тим, немало духовних осіб вдавалися у ті складні часи до захисту національної мови. Російська дослідниця А. Парфьонова присвятила свою книгу одному із таких служителів церкви – доктору богослов'я, протоієрею Тимофію Івановичу Буткевичу. Авторка переконує, що він був непримиримим противником обмежень стосовно української мови, брав активну участь у роботі комісії Харківського університету, яка відстоювала право українського народу користуватися рідною мовою у сфері освіти та культури [4, с. 25].

Триває й вивчення історії національних, переважно польських таємних шкіл, які числом у кілька десятків виникли у другій половині ХІХ ст. (Надтока Г. М., Зінченко А. Л. та ін.). Як форма протесту проти тотальної русифікації, вони охоплювали головним чином католицьке населення і розташовувались на Правобережжі (у Луцьку, Вінниці, Житомирі, інших містах та повітах краю). Організовані ксьондзами, ці школи нерідко приймали на навчання православних та греко–католиків з числа українців. Однак, за переконанням науковців, повноцінної консолідації польських та українських церковно–просвітницьких зусиль на той час так і не відбулося [9, с. 19].

Серед мотивів тогочасної боротьби за повернення української мови в духовну і народну освіту сучасний український мистецтвознавець і церковний діяч Д. Степовик називає необхідність усунення того покаліченого варіанту мови, який називали і називають суржиком, і до утвердження якого була безпосередньо причетна Російська Православна церква в Україні. Ця мова, пише дослідник, закономірно висміювалась Іваном Котляревським у «Наталці–Полтавці», Г. Квіткою–Основ'яненком у «Конотопській відьмі» та ін. [13, с. 29].

Історики звернулись і до проблеми участі духовенства у розвитку краєзнавчих досліджень. Торкаючись української історико–церковної тематики, І. Власовський відзначав, зокрема, участь духовенства у виданні історичних матеріалів, актів і документів. У цьому зв'язку як важливу подію представлено відкриття «Временной комиссии для разбора древних актов» (1843 р.) при Київському, Волинському і Подільському генерал–губернаторі. Її зусиллями було

видано чотири томи «Пам'ятників», присвячених актам Луцького, Київського, Львівського та інших середньовічних братств. Автор підкреслював, що починаючи з 1860-х рр., тобто з часу, коли професор В. Антонович став її секретарем і редактором, комісія підготувала і упродовж другої половини XIX – початку XX ст. видала вісім частин «Архива Юго-Западной России». Перша частина Архіву обіймала 12 томів і була присвячена актам з історії православної церкви в Україні [1, с. 302].

І. Власовський відзначив і ту роль, яку відіграла у розвитку вітчизняної історико-церковної науки Київська Духовна Академія. Свідченням цього, на думку автора, було те, що цілий ряд її професорів другої половини XIX ст. – початку XX ст. присвячували свою наукову працю дослідженню історії церкви і культури України. Вони друкували ці дослідження переважно в науковому збірнику «Труди Київської Духовної Академії», що почав виходити з 1860 року. Серед визначних учених Академії автор називає Макарія Булгакова – завідувача кафедри церковної історії у 1850-і рр., а пізніше – знаменитого автора 12-томної «Истории Русской Церкви», а також професорів: М. Петрова (автора «Очерков истории украинской литературы»), С. Голубева, І. Малишевського, Ф. Тітова, В. Завітневича, А. Розова та інших [1, с. 304].

Досліджуючи регіональні аспекти участі українського духовенства в розвитку історико-церковної науки, український історик О. Ігнатуша згадує про діяльність Комітету історико-статистичного опису Подільської та Катеринославської єпархій, починаючи з 1860-х років [5, с. 58]. За його даними, навколо архієпископа Філарета Гумілевського, який очолював спочатку Харківську (1847–1859), а потім Чернігівську (1859–1866) єпархії, об'єдналися священники-аматори церковної старовини. Спільними зусиллями їм вдалося упорядкувати багатотомні «Історико-статистичні описи» Чернігівської та Харківської єпархій, нариси з вітчизняної духовної літератури, опублікувати цінні матеріали з церковної історії Слобожанщини.

Не менш важливою сторони буття тогочасної національної історичної науки торкається П. Слободянюк. Йдеться, зокрема, про наукову і колекційну діяльність в Україні видатних особистостей. Серед них: релігійні діячі Волині з родини Хойнацьких священник Стефан та протоієрей Андрій – літературні діячі, знавці й пропагандисти вітчизняної історії; подільський протоієрей Михайло Якимович-Орловський, бібліотека якого у 60–80-х рр. XIX ст. налічувала понад дві тисячі томів і була найкращою з-поміж приватних бібліотек за якісним складом книг, історико-краєзнавчим змістом та унікальністю рукописних фоліантів. М. Орловський відзначився також тим, що передав П. Кулішу понад дві тисячі, зібраних у Проскурівському повіті говірок та прислів'їв, а в 1884 р. для журналу «Киевская старина» – ще 1300 подільських прислів'їв [12, с. 129].

Важливим є також запропонований П. Слободянюком опис масштабів тих втрат, яких Україна зазнала внаслідок вивезення за її межі унікальних старожитностей. Так, після судової реформи 1864 р. з України до Москви було відправлено три тисячі пудів архівних та інших матеріалів, які включали рукописні книги і стародруки, твори малярства і ужиткового мистецтва, церковне майно і приватні колекції [12, с. 125].

Справжнім індикатором наповненості національного життя була визнана істориками книговидавнича справа. Науково актуальною, зокрема, вважалась проблема видання українською мовою церковної літератури, в першу чергу Святого Письма. Аналізуючи спроби українського перекладу і видання Біблії, І. Власовський підкреслював, що окремі витяги із Св. Письма було зроблено Г. Квіткою-Основ'яненком, М. Максимовичем, Т. Шевченком, В. Олександровим, а систематична праця з його перекладом українською мовою пов'язана з іменами П. Куліша, І. Пулюя і П. Морачевського. Той факт, що друк праці П. Морачевського відбувся тільки на початку XX століття,

автор пов'язував не тільки з узгодженою позицією церковної та світської влади [1, с. 295–297].

В загальних ризах дослідник висвітлив також процес перекладу та друку Святого Письма П. Кулішем та Іваном Пулюєм. Фрагменти перекладу виходили друком у Львові (1868, 1869) та Відні (1871, 1881, 1903). Як зазначається в роботі, після втрати готового рукопису під час пожежі в чернігівському хуторі Мотронівка, П. Куліш не встиг його відновити до своєї смерті в 1897 році. Закінчували роботу І. Нечуй-Левицький та І. Пулюй [1, с. 293–295].

Про те, що церква була причетна до найважливіших церковних та світських видань просвітительського характеру, пише російський історик А. Міллер. Згідно з наведеними ним даними, українські активісти пробували навіть використати церковні структури для поширення в народних школах букваря Шевченка. Автор наводить цікавий факт про те, що на початку 1861 р. група харківських українофілів відправила 6000 примірників букваря Шевченка Київському митрополиту Арсенію для використання його в народних школах. Але тільки після розгляду даного питання таємним радником А. Тройницьким, митрополиту Арсенію було рекомендовано: «прийняття і поширення південноросійського букваря скасувати». У цьому зв'язку видається перебільшенням висновок автора про те, що на той час позиція Св. Синоду в питанні видання національними мовами книг релігійного змісту була терпимою.

В сучасній історіографії поступово утверджуються й інші напрямки досліджень, пов'язаних з церковно-національною тематикою. Серед них: відображення національних процесів у церковній пресі (В. Меша, А. Міллер), еволюції сакральної архітектури України в контексті збереження її національної ідентичності (В. Мокрий) та інші.

Таким чином, відносно системне дослідження проблеми участі православної церкви у національних процесах в Україні другої половини XIX ст. розпочалося у 1920-і рр. і до початку 1990-х залишалось майже цілковитою монополією штучно дистанційованих від основного пласту джерел науковців західної української діаспори. Упродовж останніх двох десятиріч інтерес до цієї проблематики демонструє уповільнене зростання, що стримує відтворення цілісної картини того, як духовенство одержавленої російської церкви реагувало на українські національні процеси.

Окреслюючи досягнення науковців у зазначеній галузі церковної історії, необхідно відзначити, по-перше, виявлення і постановку ними усієї гамми проблем, які розкривають сукупно зміст національно регулюючих зусиль духовенства в українському суспільстві пореформеної епохи. Йдеться про дві тісно переплетені сторони діяльності церкви – русифікаторську й українофільську. По-друге, підтверджено факт цілковитого домінування національно деструктивного щодо українства напрямку церковної політики. Водночас зафіксовано дві тенденції – наростання національно уніфікаційних процесів за участю церкви після другого польського повстання 1863 р. і посилення церковного українофільства на зламі XIX–XX ст., що супроводжувалося його поступовою політизацією. По-третє, виявлено відносно ліберальний і консервативно-реакційний етапи у розвитку національної політики православної церкви в Україні другої половини XIX ст., які не збігаються в часі з аналогічними за назвою етапами суспільно-політичного розвитку держави в цілому. У першому випадку рубіжним виступає 1863 рік, а в другому – 1881-й. По-четверте, у процесі наукового пошуку остаточно викристалізувалися діаметральні протилежні концепції в тлумаченні діяльності православної церкви у національній сфері: триєдиноросійська й українська національна. Перша кваліфікувала національні зусилля частини духовенства як вияв сепаратизму, друга – як історично законні й прогресивні.

Разом з тим, перед істориками церкви залишається завдання всебічного і наскрізного щодо другої половини XIX ст. дослідження кожного із виявлених аспектів національної політики православної церкви в Україні, а саме: національних акцентів у кадровій політиці, у галузі духовної та народної освіти і мови, у сфері наукового краєзнавства,

книгодрукування, використання преси, а також у царині мистецтва, зокрема в церковній архітектурі. Важливим є з'ясування механізму реалізації доктрини православної церкви у її національному сегменті.

Список використаних джерел

1. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви / І.Власовський. – [Репринтне видання]. – Нью-Йорк, 1957. – К., 1998. – Т.ІІІ. – 360 с.
2. Грекулів Є.Ф. Як православна церква служила самодержавству / Є.Ф. Грекулів. – Харків – Одеса, 1931. – 103 с.
3. Дорошенко Д. Православна церква в минулому і сучасному житті українського народу / Д.Дорошенко. – Берлін, 1940. – 69 с.
4. Духовний подвиг в деле служения Церкви Христовой. К 150-летию со дня рождения и 80-летию со дня кончины доктора богословия, профессора, протоиерея Тимофея Ивановича Буткевича / А.В. Парфенова. – Харьков, 2006. – 237 с.
5. Ігнатюша О.М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.) / О.М. Ігнатюша. – Запоріжжя, 2004. – 440 с.
6. Лотоцький О. Сторінки минулого / О.Лотоцький. – Варшава, 1932. – 278 с.
7. Меша В.Г. Конфесійний та суспільний аспекти розвитку православної церкви в Україні 1875–1900 років / В.Г. Меша. – Донецьк, 2007. – 354 с.
8. Миллер А. Украинский вопрос в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.) / А.Миллер. – СПб., 2000. – 260 с.
9. Надтока Г.М. Православна церква в Україні: соціально-релігійний контекст (1900–1917 рр.) / Г.М. Надтока. – К., 1998. – 271 с.
10. Огієнко І. Українська церква: Нариси з історії Української православної церкви: У 2 т. / І.Огієнко. – К., 1993. – Т.1–2. – 284 с.
11. Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2 т. / Н.Полонська-Василенко. – К., 1992. – Т.2. – 608 с.
12. Слободянюк П. Українська церква: історія руїни і відродження / Петро Слободянюк. – Хмельницький, 2000. – 266 с.
13. Степовик Д. Церква в кайданах (Боротьба українських християн за свою самобутність у XIX ст.) / Дмитро Степовик. – К., 1996. – 112 с.
14. Сумцов М.Ф. Слобожане. Історично-етнографічна розвідка / М.Сумцов. – Харків, 1918. – 238 с.

References

1. Vlasovskiy I. Naris istorii Ukrainkoï Pravoslavnoi Tserkvy / I.Vlasovskiy. – [Reprintne vydannia]. – Niu-York, 1957. – K., 1998. – T.III. – 360 s.
2. Hrekulov Ye.F. Yak pravoslavna tserkva sluzhyla samodержavstvu / Ye.F. Hrekulov. – Kharkiv-Odessa, 1931. – 103 s.
3. Doroshenko D. Pravoslavna tserkva v mynulomu i suchasnomu zhytti ukrainkoho narody / D.Doroshenko. – Berlin, 1940. – 69 s.
4. Dukhovnyi podvih v dele sluzheniia Tserkvi Khristovoi. K 150-letiiu so dnia rozhdenniia i 80-letiiu so dnia konchiny doktora bogosloviia, professora, protoiereia Timofeia Ivanovicha Butkevicha / A.V. Parfenova. – Kharkov, 2006. – 237 s.
5. Ihnatusha O.M. Instytutitsiiny rozkol pravoslavnoi tserkvy v Ukraini: geneza i kharakter (XIX st. – 30-ti rr. XX st.) / O.M. Ihnatusha. – Zaporizhzhia, 2004. – 440 s.
6. Lototskiy O. Storinky mynuloho / O. Lototskiy. – Varshava, 1932. – 278 s.
7. Mesha V.H. Konfesiinyi ta suspilnyi aspekty rozvytku pravoslavnoi tserkvy v Ukraini 1875–1900 rokiv / V.H. Mesha. – Donetsk, 2007. – 354 s.
8. Miller A. Ukrainskii vopros v politikiie vlastiei i russkom obshchestvennom mnenii (vtoraia polovina XIX v.) / A.Miller. – SPb., 2000. – 260 s.
9. Nadтока H.M. Pravoslavna tserkva v Ukraini: sotsialno-relihiinyi kontekst (1900–1917) / H.M. Nadтока. – K., 1998. – 271 s.
10. Ohienko I. Ukrainka tserkva: Narisy z istorii Ukrainkoï pravoslavnoi tserkvy: U 2 t. / I.Ohienko. – K., 1993. – T.1–2. – 284 s.
11. Polonska-Vasylenko N. Istoriia Ukrainy: u 2 t. / N.Polonska-Vasylenko. – K., 1992. – T.2. – 608 s.
12. Slobodianuk P. Ukrainka tserkva: istoriia ruiny i vidrozhennia / Petro Slobodianuk. – Khmelnytskyi, 2000. – 266 s.

13. Stepovyk D. Tserkva v kaidanakh (borotba ukrainkykh khrystyian za svoiu samobutnist u XIX st.) / D.Stepovyk. – K., 1996. – 112 s.

14. Sumtsov M.F. Slobozhane. Istorychno-ethnografichna rozvidka / M.Sumtsov. – Kharkiv, 1918. – 238 s.

* * *

УДК 930:29-047.37

Нестуля О.О., доктор історичних наук, професор, ректор, завідувач кафедри філософії та політології, Полтавський університет економіки і торгівлі (Україна, Полтава), rektor@uccu.org.ua

Ставлення традиційних релігій до нових релігійних деномінацій у контексті історіографічних досліджень

Здійснено аналіз сутності та особливостей формування міжрелігійного діалогу представників традиційних конфесій (православ'я, католицизму, протестантизму тощо) із репрезентантами нових релігійних деномінацій, котрі були сформовані на межі 1980-1990-х років у контексті новітніх історіографічних досліджень. У дослідженні проаналізовано основні особливості процесу релігійного розвитку, взаємодії нової релігійності та традиційних конфесій для створення можливості наукового спростування упередженого ставлення, конфліктів у стосунках між ними на основі історіографічних джерел. Наголошено на прогресивному крокові на шляху налагодження відносин між традиційною церквою та новими деномінаціями, в основі котрого є те, що діяльність православних церков і нових релігійних рухів зараз стала більше описуватися у засобах масової інформації, науково-популярних виданнях.

Ключові слова: деномінація, дослідження, історіографія, історична релігія, конфесія, новий релігійний рух (НРР), традиційна релігія, церква.

Nestoulia O.O., Doctor of History, Professor, Rector, Head of the Department of Philosophy and Political Science, Poltava University of Economics and Trade (Ukraine, Poltava), rektor@uccu.org.ua

The ratio of traditional religions to new religious denominations in the context of modern historiographical research

The analysis of the nature and characteristics of formation of inter-religious dialogue of representatives of traditional religions (Orthodoxy, Roman Catholicism, Protestantism, etc.) with representatives of new denominations that were formed in the 1980s-1990s in the context of the latest historiographical research. The study analyzed the main features of religious development, the interaction of the new religion and traditional religions to create the possibility of a scientific refutation of bias, conflict between them on the basis of historiographical sources. Noted a progressive step towards the normalization of relations between the traditional and the new church denominations, which is that the activities of the Orthodox churches and new religious movements has now become more described in the media, popular science publications.

Keywords: denomination, research, historiography, historical religion, confession, a new religious movement (NRM), traditional religion, church.

Нестуля А.А., доктор исторических наук, профессор, ректор, заведующий кафедрой философии и политологии, Полтавский университет экономики и торговли, rektor@uccu.org.ua

Отношение традиционных религий к новым религиозным деноминациям в контексте современных историографических исследований

Осуществлен анализ сущности и особенностей формирования межрелигиозного диалога представителей традиционных конфессий (православия, католицизма, протестантизма и др.) с репрезентантами новых религиозных деноминаций, которые были сформированы на рубеже 1980-1990-х годов в контексте новейших историографических исследований. В исследовании проанализированы основные особенности процесса религиозного развития, взаимодействия новой религиозности и традиционных конфессий для создания возможности научного опровержения предвзятого отношения, конфликтов в отношениях между ними на основе историографических источников. Отмечено прогрессивный шаг на пути к налаживанию отношений между традиционной церковью и новыми деноминациями, которым является то, что деятельность православных церквей и новых религиозных движений сейчас стала больше описываться в средствах массовой информации, научно-популярных изданиях.

Ключевые слова: деноминация, исследования, историография, историческая религия, конфессия, новый религиозный движение (НРД), традиционная религия, церковь.

Сучасні тенденції поліпшення ситуації в релігійній сфері, серед яких вихід з небуття традиційних церков і поширення нових релігійних рухів, акцентуючи увагу багатьох дослідників різних країн, не втрачають своєї актуальності. Сім десятиліть насадження атеїзму, важке становище, в якому знаходилися історичні церкви, сприяло формуван-